

15. Українська педагогіка в персоналіях [навч. посіб.] : У 2 кн. – Кн. 2. XX століття / За ред. О. В. Сухомлинської. – К., 2005.

Надійшла до редколегії: 01.09.2008 р.

УДК 378.4(477.43)«19»–057.87

О. Б. Комарницький

Кам'янець-Подільський національний університет

СТУДЕНТСТВО КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ НА ПОЧАТКУ 20-х рр. XX ст.

Розглянуто процес формування контингенту студентів Кам'янець-Подільського ІНО, з'ясовано його соціальний, національний, віковий склад, матеріальний стан, громадську та навчальну роботу, показано проведення чисток студентів.

На початку 20-х рр. XX ст. В УСРР надзвичайно гостро постала проблема реорганізації й поширення освіти, метою якої було навчання й виховання покоління, здатного втілити в життя проекти правлячої партії щодо побудови нового суспільства. Без наявності армії висококваліфікованих і відданих радянській владі кадрів педагогів здійснити поставлені завдання було неможливо. Деякі аспекти даної проблеми у своїх працях вивчали О. Лаврут [28], Е. Мельник, А. Філінюк [29], В. Прилуцький [30–32], В. Савчук [33], А. Суровий [34], В. В. Ченцов [35] та ін. Метою нашої публікації є висвітлення життєдіяльності студентів Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (ІНО) на початку 1920-х рр.

Кам'янець-Подільський ІНО було створено 26 лютого 1921 р. Перший прийом до закладу проведено у 1921/1922 навчальному році (далі – н. р.). Було оголошено набір 150 осіб на підготовчі курси і 300 осіб власне до інституту [5, арк. 83]. Поступаючі могли вступати лише за рекомендаціями партійних, профспілкових, комсомольських, військових організацій та комітетів незаможників [30, с. 85]. Зокрема, у 1922 р. профспілки відрядили навчатися 43 особи, партійні організації – 9, Головпрофосвіта – 4, комнезами – 38, виконкоми – 5 і т. д. [5, арк. 91].

Навчальний рік розпочався 1 листопада 1921 р. [29, арк. 44]. Тривав 10 місяців і мав 3 триместри. У перших двох триместрах переважали

© О. Б. Комарницький, 2008

теоретичні та показові заняття, семінари, екскурсії, у третьому – практичні та самостійні [28, с. 13; 12, арк. 1-1 зв.]. В інституті запровадили також обов'язкове викладання таких суспільно-політичних дисциплін, як розвиток суспільних форм, історичний матеріалізм, пролетарська революція, політичний лад РСФРР і УСРР, радянська політика і радянське будівництво, організація виробництва і розподілу, план електрифікації РСФРР і УСРР та ін. [26, с. 114-115; 14, арк. 29; 7, арк. 45]. Усі студенти мали складати політичний іспит [14, арк. 12 зв.]. Були випадки, коли студентство виявляло ініціативу поглибити свої знання з тих чи інших дисциплін. Так, 16 січня 1923 р. бюро інституту заслухало заяву студентів III курсу соціально-історичного відділу про їхнє бажання вивчати кримінальне і цивільне право, соціологію. Бюро звернулося з відповідним клопотанням до Головпрофосвіти. Дану ініціативу у центрі не підтримали [21, арк. 9, 38 зв.]. Викладачі працювали також над розвитком у студентів «красномовства», залученням їх до публічних виступів [21, арк. 127 зв.].

Значна увага приділялася трудовій дисципліні. 8 травня 1921 р. політкомісар С. Чалий видав наказ, у якому зазначалося, що студенти, які пропустили заняття впродовж трьох днів підряд, будуть виключені з інституту [4, арк. 27]. У травні 1922 р. ректор своїм розпорядженням зобов'язав усіх викладачів систематично вести облік присутності студентів на лекціях, подавати списки відсутніх секретарю факультету [16, арк. 66]. Однак ці заходи не завжди давали очікувані результати. Так, у березні 1922 р. на факпрофосі заняття відвідувало від 5 до 20 осіб, а на факультеті соцвиховання – 6 [10, арк. 28]. У червні того ж року на лекціях були присутніми 70 % студентів, семінарах – 39-40 % [18, арк. 28 зв.]. Цікаво, що у січні 1922 р. Зі списочного складу студентів, який налічував 1141 особу, лекції відвідували лише 389. Всі інші залишили заклад через складні матеріальні умови або через обов'язковість фізичної роботи у господарстві інституту [18, арк. 17 зв.-18]. Ці ж обставини призвели до низької успішності студентів. Наприклад, із 90 студентів факсоцвиху академічну заборгованість за перший триместр мали 64 [17, арк. 11 зв.]. За невідвідування занять у 1921/1922 н. р. з інституту виключили 37 осіб [9, арк. 12-12 зв.], а у 1923/1924 н. р. – 64 [21, арк. 126; 22, арк. 51].

Студентська молодь переслідувалась за свої релігійні переконання. Якщо у квітні 1922 р. студентам ще дозволили відбутися на пасхальні канікули [10, арк. 32], то вже наступного року святкувати Пасху їм заборонили. 12 квітня 1923 р. Подільський губернський комітет профтехнічної освіти своїм наказом заборонив студентству відвідувати церкви, костели, синагоги [14, арк. 51, 63].

Студентів зобов'язували працювати у господарстві інституту. Політкомісар С. Чалий у травні 1921 р. у своєму листі акцентував увагу на необхідності встановити мінімум фізичної праці, без якої «студент не повинен мати права числитися у студентській сім'ї». Мінімум вважався необов'язковим для осіб, яких «звільнювала від важкої праці Конституція УСРР». Вони мали займатися «легкою» роботою (посадка, збір овочів, яблук, груш тощо), яку «можна вважати лише приємним і необхідним віддыхом після праці мозку, навіть в інтересах покращання фізичного стану інтелігентного робітника і більш продуктивної праці його мозку» [4, арк. 31]. У літній період (1 квітня – 1 жовтня) для студентів трудовий мінімум було визначено у 13 годин на тиждень, а у зимовий період – 9 [4, арк. 31 зв.]. Наступного року праця в інститутському господарстві стала обов'язковою для всіх студентів без винятку [16, арк. 17, 21]. Зріс тижневий мінімум фізичної праці. Так, у серпні 1922 р. він складав 15 годин [16, арк. 86], наступного року – 20 годин [19, арк. 54]. Під час посівної кампанії (кінець квітня – початок травня) заняття припинялися і оголошувався «тиждень фізичної праці». Тижневе фізичне навантаження праці зростало до 48–50 годин [4, арк. 24; 10, арк. 40].

Студентів, які ухилялися від сільськогосподарських робіт, як «нетрудовий елемент» звільняли. Так, 1 серпня 1922 р. інститут покинули 48 студентів [16, арк. 84], 23 жовтня того ж року – 106 [18, арк. 18 зв.], 19 квітня 1923 р. – 8 [19, арк. 21], впродовж липня–жовтня того ж року – ще 47 [19, арк. 21, 46, 52, 62]. У жовтні 1921 р. відрахуванню підлягав 221 студент [7, арк. 92–94], у жовтні 1922 р. – 259 [10, арк. 137; 16, арк. 101–104]. Більша частина з них, після відпрацювання трудового мінімуму, залишалася у складі студентства. Студентську молодь, яка мала незначну заборгованість у виконанні мінімуму, штрафували або віддавали до товариського суду [19, арк. 34].

Студентство Кам'янець-Подільського ІНО активно займалося громадською роботою. Наприкінці грудня 1921 р. відновили роботу канцелярії студентських справ [10, арк. 5 зв.], а 27 червня 1922 р. обрали студентський комітет у складі 5 осіб [16, арк. 71; 17, арк. 7 зв.; 18, арк. 25 зв.]. Представники студкому були членами бюро інституту, працювали у комісії соціального забезпечення, навчальній і приймальній комісіях, зініціювали проведення оглядових лекцій по всіх відділах закладу, організували студентський клуб, налагодили видання журналу «Студентська трибуна», провели серію літературних судів [18, арк. 55 зв. – 26; 16 арк. 71; 21, арк. 38]. За сприяння організації було відкрито студентську читальню [20, арк. 14; 23, арк. 3]. Студком проіснував до травня 1923 р., коли його реорганізували у бюро пролетарського студентства [21, арк. 57 зв.].

Студентська молодь брала активну участь у загальноінститутських заходах: вшануванні пам'яті Т. Шевченка [12, арк. 29; 19, арк. 14], І. Франка, С. Руданського [21, арк. 65], святкуванні річниці Жовтневої революції [13, арк. 23], у «місяці допомоги дитині». У ході останнього заходу студенти провели літературний вечір, прибуток від якого (1000 крб) пішов дітям-сиротам. Крім того, вони проводили обстеження районів міста для виявлення таких категорій дітей [20, арк. 14 зв.; 21, арк. 21].

9 травня 1922 р. представники студентства брали участь у виборах ректора [НКО УРСР, вперше у практиці Радянської України, дозволив Кам'янець-Подільському ІНО публічно обирати ректора. – *Авт.*]. Зокрема, студент Зборовець, озвучивши позицію факультету професійної освіти, відкрито підтримав кандидатуру професора П. Клепатського. Натомість студент Шевченко прийняв сторону провладного кандидата, комуніста І. Кулика. Він заявив, що «проти Клепатського, як професора, я не маю нічого. Але з адміністративного боку він не підходить. У Кам'янці він взявся організувати журнал «Червоний промінь», але з того нічого не вийшло. Кулик же організував цілий повіт. Хто одягне і нагодує професуру. Не думаю, щоб це зробив Клепатський... При зборі церковних цінностей Клепатський виявив вороже відношення до влади, тримаючи в музеях речі, які не можуть рахуватися музейними. В музеях знайдено золоті монети 19-20 віку. Се вже уголовщина» [19, арк. 15-15 зв.]. Павло Григорович у своєму заключному слові спростував усі звинувачення Шевченка. Врешті він і став ректором.

Громадська ініціатива студентства поширювалася також і на підшефні інституту райони. Студенти також брали участь у роботі педагогічного, природничого, мистецького і соціально-економічного гуртків [25, с. 40].

Ситуація у студентському середовищі була далеко не безхмарною для правлячого режиму. Вкрай важке соціально-економічне становище та відносно високий рівень теоретичної підготовки молоді, що вчилася, робили її найбільш небезпечною в політичному плані для більшовицького керівництва [31, с. 12]. В одному з документів Головлітосвіти УСРР сказано, що влітку 1922 р. «тільки незначна частина студентства є члени партії, вся інша або аполітична або має реакційні настрої». Дійсно, у травні 1923 р. в ІНО з 264 студентів комуністами були лише 12 [5, арк. 119]. Настрої багатьох студентів були такими, «які не можна назвати антирадянськими, але важко вважати і радянськими» [32, с. 20]. 4 жовтня 1921 р. ректор інституту С. Сидоряк повідомляв, що «серед студентства знаходяться одиниці, котрі не доросли до критичного розбирання фактів буденного життя, не цікавляться ані правами студентів, ані новим життям інститутів, плісніють у старій інерції... Найкращі одиниці трудолюбивого студентства стероризова-

ні, злонаміреними своїми товаришами деморалізуються» [7, арк. 84]. Наступного місяця політкомісар С. Чалий повідомляв, що студенти псували майно ІНО, в аудиторіях «відправляли природні функції» [7, арк. 58]. Антибільшовицькі прояви помічалися і в наступні роки. Зокрема, у травні 1923 р. при огляді приміщень ІНО завідуючий Окрпрофосвітою Кобзар на стінах побачив портрет В. Винниченка, якому «не [було] місця в радянських освітніх установах» [14, арк. 74]. Тоді ж слухач підготовчих курсів Б. Штейренталь на городі садив буряки вверх корінцями, що було розцінено як «прояв саботажу й економічної контрреволюції» [19, арк. 25].

У 1921/1922 н. р. в інституті розпочалася хвиля пролетаризації, в ході якої організовували студентські перереєстрації (чистки). Виключенню підлягали діти «соціально небезпечного елемента», колишніх капіталістів, дворян, купців, духовенства, чиновництва, неблагонадійних учителів [35, с. 95]. 10 травня 1922 р. політкомісар інституту видав наказ, яким зобов'язав провести в інституті з 15 до 20 травня перереєстрацію всіх без винятку студентів [10, арк. 41 зв.]. Проводила чистку спеціальна комісія, яка після ознайомлення з анкетними даними та самими студентами персонально, з'ясовувала думку про них однокурсників і викладачів, а після цього ухвалювала рішення. У результаті політичних і трудових чисток, проведених у 1922 р., з ІНО було відраховано майже 500 осіб. За порушення дисципліни відраховували ще 150 студентів [29, с. 47]. Навесні 1922 р. із 887 студентів залишилося лише 252 [5, арк. 81; 10, арк. 194; 18, арк. 18-18 зв.], після літньо-осіннього прийому «надійної молоді» було звільнено ще 250 осіб «нетрудового елемента». В листопаді залишилося 256 студентів і 73 слухачі підготовчих курсів [24, с. 17]. У квітні 1923 р. звільнили 31 студента [20, арк. 26], а у липні – ще 26 [19, арк. 50].

Завдяки таким заходам вдалося «поліпшити» соціальний склад студентства. Якщо у 1921/1922 н. р. діти селян і робітників становили 36 % від загальної кількості студентів [17, арк. 6], то вже у травні 1922 р. – 46 % [5, арк. 82], а у травні 1923 р. – 59,8 % [5, арк. 119]. За національним складом переважали українці (199, або 75,3 %). Також навчалися євреї (60, або 22,7 %), поляки (3, або 1,1 %), росіяни (2, або 0,9 %) [5, арк. 119]. Середній вік студентів був далеко за 20 років. Досить сказати, що у серпні 1923 р. із 270 студентів 18-20-річні налічували 90 осіб, або 33,3 %, 21–23-річні – 93 (34,4 %), 24-25-річні – 41 (15,1 %), 26–28-річні – 25 (9,2 %), 29-30-річні – 7 (2,6 %), 31–34-річні – 8 (2,9 %), 35-річні і старші – 6 (2,5 %) [20, арк. 66].

Студентам на початку 20-х рр. випало навчатися в умовах величезної матеріальної скрути, викликаній відсутністю належних коштів на розвиток вишу, голодом, неопалюваністю приміщень у зимовий період тощо

[10, арк. 47]. Одним із заходів щодо поліпшення становища студентства стало запровадження державних стипендій. У першу чергу ними забезпечувалися, на рівні з партпрацівниками, студенти-«червоні інваліди» [21, арк. 60]. Загалом стипендіями були забезпечені лише 60 % від тих студентів, які їх потребували [22, арк. 51 зв.]. Щоправда, й стипендії повністю не виплачувалися. Так, на початку 1922 р. з 90 повних і 90 неповних стипендій, призначених для ІНО, надано було відповідно 78 і 78 [16, арк. 14]. Згодом їх кількість зменшили до 20 [18, арк. 22].

Досить складною була житлова проблема. На початку 1922/1923 н. р. у студентському інтернаті проживало лише 33 студенти. Умови проживання тут були дуже складними. Студенти змушені були спати на підлозі, столах. Через це до кінця навчального року в інтернаті залишилося лише 12 осіб [8, арк. 3, 13; 18, арк. 22 зв.].

Мали місце випадки, коли заняття, на прохання студентів, припинялися для збору врожаю. Зокрема, у липні-серпні 1922 р. було зроблено 2-тижневу перерву [11, арк. 6]. У жовтні 1923 р. початок занять перенесли на 17 годину, оскільки «велике число студентів зайняті в різних установах задля здобуття засобів для життя, через що не можуть одвідувати лекцій до обіду» [21, арк. 115 зв.].

Незважаючи на важке матеріальне становище студентства, для них була запроваджена плата за навчання, яка була введена як «тимчасова міра, як засіб для піддержки господарського добробуту шкільних закладів...» [19, арк. 15]. Платне навчання багатьом студентам було не по кишені. Адміністрація ІНО, зважаючи на становище студентської молоді, частину її звільняло від плати за навчання або зменшувало наполовину [10, арк. 230; 21, арк. 13 зв., 59 зв.]. В такій обстановці було немало студентів, які змушені були покидати навчання у виші. Траплялися й трагічні випадки. Конкретним прикладом може служити доля студента З. Кицюка. У заяві до керівництва інституту від 12 жовтня 1922 р. він писав: «Минула зима з її холодом та голодом зруйнувала моє здоров'я, і всю весну і значну частину літа пролежав з тяжкою грудною хворобою. Тепер здоров'я теж в незavidному стані. Треба лікуватись, поки зовсім не пізно, та немає самого необхідного в щоденній життєвій людині: хліба та одягу». Допомоги Кицюк так і не дочекався. Він помер в результаті постійного недоїдання 25 грудня 1923 р. у рідному селі Івоничях Летичівського району [3, с. 19].

Таким чином, формування контингенту студентів Кам'янець-Подільського ІНО здійснювалося за принципом партійно-класової належності. У його середовищі переважали робітники й селяни. Студентська молодь займалася громадсько-політичною та навчальною роботою, брала участь у сільськогосподарських роботах. Значного по-

ширення набули соціальні чистки студентства, боротьба адміністрації з проявами ухилів у їхньому середовищі. Негативно позначилася на становищі студентів матеріальна скрута.

Бібліографічні посилання

1. *Вініковецький С. Я.* Деякі аспекти культурного розвитку Подільської губернії 20-х років XX ст. / С. Я. Вініковецький, В. П. Воловик // Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції / Редкол.: І. С. Винокур (відп. ред.), Л. В. Баженов, Ю. І. Блажевич та ін. – Кам'янець-Подільський, 2000.
2. *Геринович В.* До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти / В. Геринович // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. – Кам'янець-Подільський, 1927. – № 2. – С. 16, 19.
3. Голод на Поділлі: Книга свідчень. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 19.
4. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р. 302, оп. 1, спр. 3, арк. 31-31 зв., 24, 27.
5. Там само. – Спр. 5, арк. 81, 82, 83, 91, 97, 119, 125, 126, 180.
6. Там само. – Спр. 10, арк. 88.
7. Там само. – Спр. 11, арк. 45, 58, 84, 92–94.
8. Там само. – Спр. 14, арк. 3, 13.
9. Там само. – Спр. 28, арк. 12–12 зв.
10. Там само. – Спр. 51, арк. 5 зв., 15-15 зв., 28, 32, 40, 41 зв., 47, 48, 128, 137, 194, 230, 231.
11. Там само. – Спр. 55, арк. 6.
12. Там само. – Спр. 64, арк. 1-1 зв., 29.
13. Там само. – Спр. 204, арк. 23.
14. Там само. – Спр. 206, арк. 2-2 зв., 29, 51, 63, 74, 95.
15. Там само. – Спр. 208, арк. 15-16.
16. Там само. – Спр. 210, арк. 14, 17, 21, 23 зв. -24, 66, 71, 73 зв., 84, 86, 88, 101–104.
17. Там само. – Спр. 217, арк. 6, 7 зв., 8 зв., 11-11 зв.
18. Там само. – Спр. 218, арк. 17-18 зв., 22-22 зв., 25 зв. -26, 28 зв.
19. Там само. – Спр. 385, арк. 14, 15, 21, 25, 34, 46, 50, 52, 54, 56, 62.
20. Там само. – Спр. 395, арк. 14-14 зв., 20, 24, 26, 66, 92.
21. Там само. – Спр. 398, арк. 9, 13-13 зв., 21, 38-38 зв., 51 зв., 57 зв., 59 зв., 60, 65, 115 зв. -116 зв., 126, 127 зв., 130 зв.
22. Там само. – Спр. 400, арк. 33 зв., 51-51 зв.
23. Там само. – Оп. 4, спр. 71, арк. 3.
24. *Завальнюк О. М.* Кам'янець-Подільський національний університет (1918–2008 рр.) : [істор. нарис] / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 16, 17.
25. *Круглик П.* На кордоні (Кам'янецький ІНО) / П. Круглик // Студент революції. – Харків, 1924. – № 7. – С. 40.
26. Культурне будівництво в Українській РСР : [зб. док.] – К., 1960. – Т. 1. – С. 114-115.
27. *Курневич М. В.* До питання про систему педагогічної практики на факсоцвиху ІНО / М. В. Курневич // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. – Кам'янець-Подільський, 1926. – Т. 1. – С. 1.

28. *Лаврут О. О.* Студентство Радянської України в 20-ті роки XX ст. : [автореф. дис. ... канд. іст. наук... 07.00.01] / О. О. Лаврут // Донецький національний університет. – Донецьк, 2004. – С. 13.
29. *Мельник Е. М.* Кам'янець-Подільський інститут народної освіти (1921–1930 рр.) / Е. М. Мельник, А. Г. Філінюк // Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 45–48, 50–51.
30. *Прилуцький В.* Побут студентів в УСРР у 1920-х рр. / В. Прилуцький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки [Міжвід. зб. наук. пр.] / Редкол.: В. Даниленко, В. Марочко, О. Веселова, С. Кульчицький (відп. ред.) та ін. – К., 2006. – Вип. 15. – С. 85, 87.
31. *Прилуцький В. І.* Молодіжні організації в УСРР в умовах становлення тоталітарного режиму (1920–1927 рр.) : [автореф. дис. ... канд. іст. наук... 07.00.02] / В. І. Прилуцький // НАН України, Інститут історії України. – К., 1994. – С. 11, 12.
32. *Прилуцький В. І.* Молодь України в умовах формування тоталітарного ладу (1920–1939 рр.) / В. І. Прилуцький – К., 2001. – С. 20.
33. *Савчук В. О.* Краєзнавчий рух міста Кам'янця-Подільського у 1921–1923 рр. / В. О. Савчук // Освіта, наука і культура на Поділлі : [зб. наук. пр.]. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Т. 6. – С. 209, 210.
34. *Суровий А. Ф.* Підготовка учительських кадрів на Поділлі в 1920-х роках / А. Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі: [зб. наук. пр.]. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 2. – С. 59–64.
35. *Ченцов В. В.* Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки / В. В. Ченцов // НАН України, Інститут історії України. – Б. м., б. р. – С. 95.

Надійшла до редколегії 01.09.2008 р.

УДК 008:34:[332.025.26](477) «19.451.30»

К. В. Лобач

Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ПАРТІЙНО-ГОСПОДАРСЬКОГО АКТИВУ СЕЛА ПЕРІОДУ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

Здійснено аналіз політичної культури партійно-господарських кадрів села періоду колективізації та «ліквідації куркульства як класу» на основі архівних матеріалів, збірок документів та існуючих наукових розвідок.

У лексиці партійних вождів і рядових функціонерів 30-х років, як і в мові документів того часу, годі шукати терміну «політична культура». Активне його використання та конструювання політологами теорії «політичної культури» розпочалося лише в 50-ті роки. Проте

© К. В. Лобач, 2008